

ՔԷ ԻՆՁ ՊԱՏՄԵՑ ԹՐԷԲՕՆԵՍԸ *)

ԿԱՄ ԻՆՁ Է ՄԻՖԻԼԻՍԸ

ԾՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ (Շար-)

Մարմնի արտաքին մասին վրայ գործունէութեանս գուպընթաց, ձագուկներուս հետ ներքին աշխատանքս ալ յառաջ կը տանիմ: Կը գրաւեմ աշխարհի կծիկները (պէզ) որոնք կ'ուռին, մասնաւորապէս ծոծրակին վրայ և արմուկներուն ներքի կողմը: Գլխի ամտամնիլ ցաւ կը պատճառեմ, որ դիշերները ալ աւելի կը սաստկանայ: Բախտի բերումին համաձայն կը հարուածեմ այս կամ այն ներքին գործարանը, ու կը խանգարեմ անոր գործունէութիւնը: Այսպէս կամ լեարդը կը խոցեմ և հիւանդը դալուկ (սարքլըզ) կ'ունենայ. կամ երիկամումքը կը բորբոքեմ և մէզին մէջ ալպիւմին կը գոյանայ. կամ ջղային դրութիւնը կը հարուածեմ ու զոհիս մէկ անդամը կամ աչքերը իջուածք կ'ունենան. յղի կիներու մօտ գրեթէ միշտ սաղմը կը վարակեմ և կը վիժեցնեմ ևայլն, ևայլն: Եթէ ասոնք չընեմ առնուազն կը տկարացնեմ զոհս, որ քիչ — շատ ջերմութիւն կ'ունենայ, անհանգիստ կը քնանայ, կը գունատի և մեղմադճոտ երևոյթ մը կը ստանայ: Այս շրջանին եթէ զոհիս արիւնը քնեն, քննութիւնը անպատմառ դրակամ կ'ըլլայ, այսինքն իմ ներկայութիւնս յայտնաբերող նիւթեր կը գտնեն. (այս կէտը ուրիշ առթիւ աւելի մանրամասն պիտի բացատրեմ): Իսկ եթէ վէրքերուն հիւթը, մանրադէտ կոչուած գործիքով քնեն, անպատմառ կը տեսնեն զիս, հարիւրաւորներով կը վխտանք: Ահա թէ ինչու երբ առողջ մէկը չփման մէջ մտնէ այդ վէրքերուն հետ (համբոյր, սեռային մերձեցում ևայլն) անպատմառ անոր կ'անցնիմ, զայն կը վարակեմ: Երկրորդական կոչուած շրջանը՝ ամենէն մալաստաւոր շրջանն է գոհերս բազմապատկելու համար:

Երկրորդական շրջանին՝ շինարարական կամ մարդկային տեսակէտէն աւերող աշխատանքներուս ամփոփ պատկերը տուի: Հաւանականաբար շատ վախցաք և թերեւ զգուշանաք ինձմէ: Սակայն փորձառութեամբ գիտեմ որ շուտ կը մոռնաք ձեզի համար սարսափեցուցիչ այս պատկերը ու ինծի մօտենալու առիթները չէք փախցներ:

Այժմ թերեւս հարցնէք թէ որքա՞ն ատեն կը շարունակեմ այսպէս: Եթէ զոհս բնաւ թոյն՝ այսինքն դեղ չէ ընդունած, ամիսներ, երբեմն ալ 2-3 տարի կը շարունակեմ վերը նկարագրած ձևով. այսինքն մէկը կը շինեմ, միւսը կը քանդեմ, մերթ ներսը, մերթ դուրսը, մերթ ամբողջ մարմնին վրայ, մերթ որոշ տեղ մը կեդրոնացած, երբեմն ծանր ու արագ կը հարուածեմ, երբեմն ալ յամր ու թեթեւ: Շիտակը ես ալ չեմ գիտեր այնքան բազմատեսակ են շինու-

*) Տես Վաւերագիր էջ 20, 37, 91, 132 և 178

թիւներս այս շրջանին անոնց գանազանութիւնը, թիւը ևայլն, կախում ունին ի՞մ և ձագուկներուս վայրկեանի քմահաճոյքներէն:

Եթէ շանթի շրջանին, զոհս ինձ համար թունաւոր ներարկումներու ենթարկուած է, և այդպէս ալ ժամանակ մը շարունակած է, մարմնին մակերեսը չեմ կրնար ելլել և վերոյիշեալ վէրքերէն ոչ մէկը կրնամ շինել: Իսկ եթէ երկրորդական շրջանի վէրքերը շինելէս վերջ չկաւած է զիս դեղերով թունաւորել, մակերեսէն կ'անհետանամ, վէրքերը կը բուժուին, և ես մնացորդ սերունդէս հետ կը քաշուիմ անկիւն մը և կը սպասեմ, Դամոկլէան սուրի մը պէս կախուած գոհիս գլխին: Կամ այն է որ այս վերջինը, գիտակից գլխուն գալիք փորձանքին, կը շարունակէ կամոնաւորաբար և երկար ատեն դարմանուիլ և զիս թունաւորել: Այդ պարագային սերունդովս կը փճանամ: Կամ այն է որ քանի մը ներարկումներէ ետք զիս փճացած կարծելով, այլևս կարևորութիւն չի տար. այդ պարագային, եթէ շատ թունաւորուած չեմ և սերունդս իր երիտասարդական կորովը պահած է, շուտով երևան կուգանք ըւ երկրորդական շրջանի վէրքերէն մին կամ միւսը կը շինենք: Իսկ եթէ շատ թունաւորուած եմ, ու սերունդս կարևոր չափով մը փճացած ու ծերացած է, 5 - 10 - 20 - 30 տարի կը սպասենք մինչև որ քիչ մը ոյժ հաւաքենք, ու օրին մէկը տեղէ մը ծայր կուտանք կամ խոցեր շինելով մորթին կամ ներքին գործարաններէն մէկուն վրայ և կամ անուղղակի փճացնելով, յաճախ վերջնականապէս, ջղային դրութիւնը: Ասոնք երրորդական և չորրորդական շրջաններն են, որոնց մասին ուրիշ անգամ կը պատմեմ:

ԵՐՐՈՐԴԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

Ըսի արդէն թէ երբ զոհերս, առաջին շրջանի վէրքէն՝ շանֆո-ի երևումէն անմիջապէս ետք դարմանուին և երկար ատեն շարունակեմ դեղերով մեզ թունաւորել, երկրորդական շրջանի վէրքերը շինելու կարողութիւն չենք ունենար:

Նոյնը կը կրկնեմ երրորդական շրջանի վէրքերուն համար: Երրորդական շրջանի վէրքեր կը շինենք միայն անոնց ֆով որոնք կամ քնաւ չեն դարմանուած և կամ անկատար, անբաւական կամ անկամոն դարմանուած են, այսինքն թունաւորած են մեզ, ըլլայ առաջին վէրքէն, ըլլայ երկրորդական վէրքերէն վերջ: Անկանոն, պատահական կամ կարճատե թունաւորումները բաւական չեն մեզ փճացնելու համար: Նոյնիսկ երբեմն ալ կը վարժուինք թոյներուն և կրնանք դիմադրել: Ինչ որ ալ ըլլայ, մարմնին հեռաւոր մէկ անկիւնը կը քաշուինք ու հոն ժամանակ մը կը մնանք մինչև որ թունաւորումը դադրի ու պէտք եղած ուժը հաւաքենք մեր թաքստոցէն դուրս գալու համար:

Ընդհանրապէս չարկեղի երևան գալէն 2-4 տարի ետք կը սկսինք երրորդական շրջանի աշխատանքին: Եթէ շատ թունաւորուած

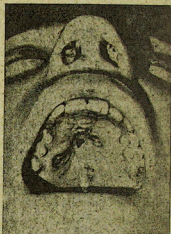
ըլլանք՝ 8-10 տարի, երբեմն 20-30 և հազուադէպօրէն մինչև 50 տարի յետոյ ալ ի վիճակի կ'ըլլանք այս շրջանը յատկանշող վէրքեր չիսկըռ:

Դարմանումի զօրաւորութեան աստիճանէն դատ կան երկրորդական նպաստաւոր պարագաներ որոնց շնորհիւ աւելի շուտ և աւելի դիւրին կը կատարենք մեր աշխատանքը: Այսպէս օրկ. երբ մեր գոհերը ժառանգական կամ ընտանեկան հիւանդութիւն մը ունին, չաքարախտէ կամ Թոքախտէ կը տառապին, ոգելից ըմպելիներու կամ ծխախոտի գործածութիւնը չափազանցութեան կը տանին, կամ չափազանց մտային աշխատանքով ու հոգերով իրենց ուղեղը ու ջղային գրութիւնը կը տկարացնեն եայլն: Առաւելապէս մեր գործունէութեան շրջան կ'ընտրենք մարմնին այն մասը որ ամենէն աւելի տկարացած է այս պատճառներով:

«Երրորդական շրջան» կոչումը կը յատկանշէ ոչ թէ այս շրջանի վէրքերու երևումին պայմանաժամը, որ շատ փոփոխական է, այլ տնոնց տեսակը, զանազանելու համար երկրորդական շրջանի շինու-

Պատկեր 1.

Պատկեր 2.

թիւններէն — վէրքերէն: Երբեմն կը պատահի որ միեւնոյն մարդուն վրայ միեւնոյն ատեն կը շինենք թէ երկրորդական և թէ երրորդական շրջանի վէրքեր:

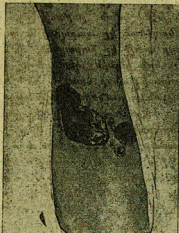
Երկրորդական շրջանին, դեռ երիտասարդ, առողջ ու կայտառ, անհոգ ու անհեռատես, ապագայի մասին չենք խորհիր, այլ արկածալի կեանք մը կը սիրենք վարել: Շուտ տեղ կը փոխենք, մարմնին

ամէն կողմը կ'երթանք, մեր շինութիւնները մտկերեսային կ'ըլլան և չենք վախճար խումբով ապրելու անոնց մէջ: Այնպէս որ երբ թոյն ներարկեն, սարսափելի ջարդ կուտան մեզի ու մեր շինած վէրքերը շուտով կը փճանան ու կ'անհետին:

Բայց երրորդական շրջանին, աւելի խելահաս ու փորձառու, չենք ցրուիր ամէն կողմ, այլ մեր ուժերը հաւաքելով տեղ մը կը կեդրոնանանք, մորթին վրայ կամ ներքին գործարաններուն մէջ,

Պատկեր 3.

Պատկեր 4.

ու կը փորենք, կը յօշոտենք այն աստիճան որ կամ մեր զոհը կ'ալլանդակենք կամ կը մեռցնենք: Աւելցնեմ թէ այս շրջանին քիչ անգամ ուրիշներուն կը փոխանցուինք:

Այս շրջանին մեր ճարտարադիտական կարողութեան մասին դադափար մը տալու համար քանի մը նմոյշներ պիտի ներկայացնեմ:

Ընդհանրապէս ուռեր կը շինենք, պարզ ուռ (tubercule) կամ խիժաւոր ուռ (gomme): Երկու տեսակն ալ ուշ կամ կանուխ կը յանգին խոցերու:

Պարզ ուռերը փոքր կ'ըլլան, ցորենի, սոսկի կամ սիսեռի չափ, կարծր, տափակ, մութ-պղնձադոյն, չնճ ցաւիք: Կան որ կը ձուլուին, տաքածուած հաստ շերտ մը կը կազմեն, լեցուն գնդիկներով, որոնցմէ ոմանք կը կակուղնան, վէրքեր կը կազմեն. ասոնք հաստ կոշկուտով մը կը ծածկուին, չարաթներ ու ամիսներ կը թարախոտին, կը քայքայեն և՛ երբ անհետանան յատկանշական սպի մը վը թողուն: Կան ալ որ կը խմբուին բայց հաստ հաստ կը մնան. մէջտեղիները

հետզհետէ կ'անհետանան, սպիւ թողնելով, իսկ եղերքիները կը տարածուին և շրջագիծը դանդաղան ուղղութեամբ կ'ընդլայնեն: Վերջի ի վերջոյ կը ստանան սիրուն ձևեր օրկ. փունջեր, օղակներ, աղեղներ, մասնաւորաբար բերնին և քթին շուրջ, ճակատին և ազդերուն վրայ (պատ. 1). և այլն:

Ուրիշներու քով խիժաւոր ուտեր կամ խէժեր (gomme) կը շինենք, թիւով 2-3 հատ, կաղինէն մինչև հաւկիթի մը մեծութեամբ, մորթին մէջ խորը թաղուած, առանց ցաւի: Քանի մը շաբաթ ետք մկնոսի մը պէս (դան չիպանի) կը բորբոքի, կը կարմրի, կը պայթի և խէժի նման շարաւի կոյտ մը (bourbillon) կը տեսնուի: Սա հետզհետէ կը պարպուի և տեղը կը մնայ բացուածք մը, խոց մը զոր աւելի կը խորացնենք ու մեր շուրջը ամէն ինչ կը քայքայենք: Եւ երբ յոգնինք կամ դեղով թունաւորուինք ու թողունք որ խոցը գոցուի, անոր հետքը անջնջելի կը մնայ ու մեր գոհին մարմինը այլանդակումներու կ'ենթարկուի:

Խիժաւոր ուտերը քիչ-շատ ամէն տեղ կը շինենք բայց մասնաւորաբար սրունքներուն վրայ (պատ. 2), քիմքին վրայ որու ոսկորը յաճախ կը ծակենք ու պատուհան մը կը բանանք բերանին և քթին միջև (պատ. 3), այնպէս որ հիւանդը քթէն կը խօսի և կերածը քթէն կուզայ: Կրնանք փճացնել նաև քթի միջոսկրը որ մաշելով կը կքի և քիթը թամբի ձև կը ստանայ: Երբեմն ալ քիթը ամբողջովին կը յօշոտենք (պատ. 4):

Կրնաք երեւակայել թէ մեր գոհերը ինչ վտանգներու կ'ենթարկուին, երբ խիժաւոր ուտեր շինենք ուղեղին կամ ողնայարին մէջ, դանկի, ողնայարի կամ ուրիշ ոսկորներու մէջ, թոքերու, լեարդի, ամորձիքներու, աղիքի, արեան անօթներու մէջ և այլն: Բաղդաստարար երիտասարդ անձերու կաթուածահարութիւնները, այլազան ջղայիմ անդամալուծութիւնները, յանկարծական խլութիւնը, կալութիւնը, պնդեցութիւնը, մայր երակին կարծրանալը կամ ընդլայնումը, երիկամունքի, լեարդի և ջղային դրութեան կարգ մը հիւանդութիւնները մեր գործունէութեան հետեւանքն են:

Կը տեսնէք որ այս շրջանին ալ լաւ կը գործենք և մեր շինութիւններուն տեսակը, քանակը, որակը, տեղը այլազան են: Այնպէս որ բժիշկներն անգամ յաճախ կը շուարին, մանաւանդ երբ հիւանդները տգիտաբար անոնցմէ պահեն ինձնով վարակուած ըլլալին:

Աւելցնեմ նաև թէ այս շրջանին, ուտերէ գատ, կաթօրացումներ (sclerose) ալ կ'ընենք, այնպէս որ օրկ. լեարդը կամ լեղուն, կը կարծրանան, հետզհետէ կը կծկուին, այնպէս ինչպէս չուանով կապկպուած միսի կտոր մը և պատրաստ կ'ըլլան տեղաւորելու բարեկամս՝ փաղցկեղը (քանսէս):

Այս է. երրորդական շրջանի պատկերը: Բայց աւա՛ղ. այս

պատկերը հետզհետէ հեռաւոր յիշատակ մը կը դառնայ մեզի համար: Ըսել կ'ուզեմ, թէ այս վէրքերը կը շինէինք երբ մարդիկ դեռ խեղճ ու կրակի դեղերով — սնդիկով էին — կը թունաւորէին մեզ: Իսկ 1912-էն ի վեր, երբ գերմանացի դիտուն մը՝ Էրլիխ, գտաւ գորաւոր թոյն մը (606 կամ 914) մեր ուժը շատ տկարացած է և քիչ անգամ կը յաջողինք կերտել այս վէրքերը որոնք անշուշտ ձեզ սարսափեցուցին:

ԶՈՐՐՈՐԴԱԿԱՆ ԵՐՁԱՆ

Եւ սակայն, եթէ մարդիկ պայքարը կը խստացնեն մեզի դէմ, մենք ալ ուրիշ կերպ կը վարուինք իրենց հետ: Ըսի թէ միշտ կ'աշխատինք մեր զոհերուն տկար կողմը գտնել և զայն հարուածել: Քաղաքակրթեալ երկիրներուն մէջ մարդոց ջղային գրութիւնը, մասնաւորաբար ուղեղը և ողնայարը, այնքան չարչարանքներու կ'ենթարկուին մտահոգութիւններով, մտային յղնատանջ աշխատանքներով, ալքոլամոլութեամբ և ըն որ ամենէն խոցելի մասը կը դառնան: Այնպէս որ փոխանակ երրորդական չըջանի տեսանելի վէրքեր շինելու և մարդոց ուշադրութիւնը մեր վրան հրաւիրելու, մեր գործունէութիւնը հետզհետէ կը կեդրոնացնենք ուղեղին և ողնայարին մէջ և հոն կ'առաջացնենք հիւանդութիւններ զորս մարդիկ չորրորդական չըջանի պատահարներ կ'անուանեն, թէև ինքնին այս կոչումը անիմաստ է:

Այս հիւանդութիւնները, զորս կրնանք յառաջացնել չարկեղէն 5-10-20 տարի ետք, գլխաւորաբար երկուք են. ռզմայաքի ծիրում, կամ հալումաշ (tabès) որ յամբար կը ջլատէ սրունքներու և թւերու շարժումները, կակծալի ցաւեր պատճառելով ներքին գործարաններու մէջ, և քնիդամուր անդամալուծութիւն (Paralysie générale), որ աստիճանաբար կը ծիրէ ուղեղը, կը ջնջէ գգայութիւնները և մտային կարողութիւնները, կը քայքայէ անհատը և կ'առաջնորդէ յիմարանոց: Յիմարներու կարեւոր մասը մեր զոհերն են: Ամենէն ահաւորը այն է, մարդոց համար անշուշտ, որ այդ հիւանդութիւնները անբուժելի են և կարճ ժամանակի մէջ, երկար չարչարանքներէ ետք կը մեռնեն:

Ըսեմ նաև, ձեզ մխիթարելու համար, թէ միշտ չենք յիմարացներ մեր զոհերը, այլ երբեմն ալ հանճար մը կամ տաղանդ մը կը ստեղծենք՝ ուղեղին մէջ մեր յառաջացուցած փոփոխութիւններով: Քիչ չէ թիւը այն դիտուններուն, քաղաքագէտներուն, զրազէտներուն, զեղարուեստագէտներուն, որոնք իրենց արտադրած գործը կարեւոր չափով մը մեզի կը պարտին: Սակայն լաւ է որ չփորձէք, որովհետև աւելի հաւանական է որ յիմարանոց երթաք քան թէ հանճար մը դառնաք: Դեռ չըրացուցի պատմութիւնս:

Գրի առաւ. ԲԺ. Լ. Գ.